

Türkiye’de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme

Disability Awareness in Turkey and an Assessment about Accessibility of Web Pages Related to Justice by Disabled People

Korhan Levent ERTÜRK*, A. Aslı ŞİMŞEK**, Damla Gülseren SONGÜR*** ve Gökhan ŞENGÜL****

Öz

Fiziksel veya zihinsel nedenlerle bazı hareketleri, duyuları veya işlevleri kısıtlı olan bireyler toplumun bir grubunu oluşturmaktadır. Türkiye’de bu bireyler ve/veya çevreleri toplumda doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Günümüzde eğitim, sağlık, adalet, sosyal güvenlik gibi alanlarda bu durum sıklıkla görülebilmektedir. Söz konusu bireyler sorunlarıyla ilgilenmesini ve çözüme kavuşturulmasını istemektedirler. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi anılan sorunların çözümüne yönelik çalışmalar ile doğrudan ilişkilidir. Çalışmamız, bazı hareketleri, duyuları veya işlevleri kısıtlı olan bireylerin ortak bir terimle ifade edilmesi, engelli birey farkındalığının ortaya konulması ve bu bağlamda ilgili bazı web sitelerinin bu bireyler açısından yeterliliğinin sorgulanmasına yöneliktir. Web sitelerinin olabildiğince erişilebilir yapılması engelli kullanıcılara diğer bireyler ile eşit hakların sağlanmasına katkı sağlayabilecek, bilgi ve iletişim kaynaklarını çeşitlendirebilecektir.

Anahtar Sözcükler: Engellilik, Engelli bireyler, Erişilebilirlik, Adalete, Sosyal Hizmet

Abstract

The people who have physical or mental disabilities which limit their movements, senses, activities or both of them are one of the groups in society. Those people have various problems in social life directly or indirectly in Turkey. Nowadays, they face many problems in accessibility on many fields such as education, healthcare, justice, social security, etc. Those individuals are willing to draw attention and resolve their problems. The level of development of countries is directly related with the solution of the aforementioned problems. In this study we focused on the common terms about the people who have limited movements, senses, activities or both; and

* Doç.Dr., Atılım Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Bilişim Sistemleri Mühendisliği Bölümü. (orhan.erturk@atilim.edu.tr)

** Öğ.Gör., Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi. (asli.simsek@atilim.edu.tr)

*** Arş.Gör., Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi. (damla.songur@atilim.edu.tr)

**** Yrd.Doç.Dr., Atılım Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü. (gokhan.sengul@atilim.edu.tr)

focused on the awereness of disabled people and we investigated the the accessibility of the web sites about the justice by disabled people. Making accessible of web pages will allow the disabled people to have the equal rights with the others and will also provide diversity about information and communication sources

Keywords: Disability, Disabled people, Accessibility, Justice, Social Work

Giriş

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2012) raporlarına göre, Türkiye nüfusunun %12,29'unu fiziksel veya zihinsel nedenlerle bazı hareketleri, duyuuları veya işlevleri kısıtlı bireyler oluşturmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından hazırlanan 2005-2010 yıllarını kapsayan Özürlüler İstihdam Eylem Planında söz konusu bireyler ile ilgili sorunlara dikkat çekilmektedir. Farklı araştırmalarda adalet, eğitim, sağlık, refah düzeyi, sosyal güvenlik, istihdam, fiziksel çevre koşulları erişilebilirlik gibi alanlar ile tespitler söz konusudur. Subaşıoğlu (2008) tarafından yapılan bir araştırmada, dezavantajlı bireylerin sorunlarının, küresel insan hakları sorunu olduğuna dikkat çekilmekte özellikle toplumda bu bireyler için farkındalığın yaratılması ve anlaşılma gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Burcu (2007), özürlü bireylerin temel sosyolojik özellikleri ve sorunları üzerine yaptığı araştırmada, yaşanan sorunların yaşamın her alanında varlık gösterdiğine dikkat çekerek sadece kendilerinin değil aileleri için de yaşamlarını kaliteli olarak sürdürmenin oldukça güç gözüktüğünü ifade etmektedir. Ayrıca bilgi ve hizmetlere, yasal çerçevede hakkı olan herkesin internet siteleri ve/veya diğer alternatif kanallar (sosyal bilgi platformları vb.) üzerinden erişebilmesi önemlidir. Alır, Soydal ve Öztürk (2007) tarafından yapılan bir çalışma, kamu web sayfalarının teknik ve etkileşimli hizmetler konusunda yetersizliklerini ortaya koymaktadır. Bu durum dezavantajlı bireyler ile doğrudan ilişkilidir.

Bu bağlamda çoğulcu bir yaklaşımla söz konusu bireylerin sosyal hayata uyumlarını sağlamak için çözümler üretilmeye çalışılması, farklılıklarına uygun bazı düzenlemeler yapılması, dezavantajlarının asgari düzeye çekilmesi, toplumsal hayata yeterli ölçüde katılımlarının sağlanabilmesi önemlidir. Araştırmamız, dezavantajlı olmayanların engelli bireyler konusundaki farkındalıklarının artırılması, bu bağlamda yeni düzenlemelere/iyileştirmelere gidilmesini amaçlamaktadır. Böyle bir çalışmanın dezavantajlı bireylerin yasal haklarıyla da doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Çalışmamızda, dezavantajlı birey farkındalığı ortak terminoloji, mevzuat, genel hukuk ve adalet bağlamında araştırılmakta, engelli bireylerin adalete erişim hakları ve bu bağlamda ilgili bazı web sitelerinin erişilebilirliklerinin engelliler açısından yeterliliğinin sorgulanması yapılmaktadır. Erişilebilirlik kontrolleri için web tasarım testi için geliştirilmiş olan açık kaynak kodlu AChecker yazılımı kullanılmakta ve mevcut durum ortaya konmaktadır.

Kavramsal Açından Engelli Farkındalığı

Bir konunun kapsamına uygun terimlerin bulunması, konunun farkındalığı açısından önemli olup konuya yaklaşımı belirleyebilmektedir. Ülkemizde fiziksel veya zihinsel nedenlerle bazı hareketleri, duyuları veya işlevleri kısıtlanan dezavantajlı bireyler için özürlü, eksik, sakat, özel gereksinimli birey ve engelli terimleri öne çıkmaktadır (Karataş, 2002; Öztürk, 2011).

Bu terimleri incelediğimizde; özürlü teriminin özür sözcüğünden türemiş olduğunu ve sıkça kullanıldığını görmekteyiz. Özür, bir kusurun hoş gösterilmesini gerektiren neden, kusur, defo anlamına gelmekte ve bilinçaltı mesaj olarak özür dileme ifadesini akla getirmektedir (TDK, 2014). Kullanılan diğer bir terim eksik, mükemmel olmayan, kusurlu, suç, günah anlamlarına gelirken; sakat terimi ise, vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan, bozuk anlamına gelmektedir (TDK, 2014). Özür, eksik ve sakat sözcüklerinin, fiziksel veya zihinsel nedenlerle bazı hareketleri, duyuları veya işlevleri kısıtlanan kişilerin kusurlarını ön plana çıkardığını ifade etmek mümkündür. Bu durum bu kişilerin yaşadıkları sorunların ve sıkıntılarının kendilerinden kaynaklandığı algısını oluşturabilmekte ve gerektiğinde özür dilemelerini gerektiren bir durumu ortaya koyabilmektedir. Sakat sözcüğü¹, diğerlerinden farklı olarak fizyo-anatomik (içsel) bir durumu ortaya koymaktadır (Küçükaslan, 2013). Ülkemizde bir dönem sıklıkla kullanılan özel gereksinimli birey terimi² ise bireylerin çeşitli durumlara göre dezavantajlarının bazen var, bazen yok olmasını ifade etmektedir (Kırcaali-İftar,1998). Örneğin bacağını işlevsel olarak kullanamayan biri bazı fiziksel eylemleri gerçekleştirebilirken bazı eylemleri gerçekleştirememektedir.

Özür, eksik ve sakat terimlerinde ortaya konulan kişilerin farklılıklarının dezavantaj olarak nitelendirilmesi, bu kişilerin kusuru, suçu veya günahı değildir ve bu nedenle, özürlü, sakat veya eksik sözcüklerini kabul etmek makul görünmemektedir. Ayrıca sakat teriminde öne çıkan fizyo-anatomik (içsel) duruş bireyin toplumsal yaşama erişme ve katılımını içermediğinden bu durumu desteklemektedir. Kişinin fizyo- anatomik durumu içsel ve varlığıyla ilgili objektif bir durum olmasına karşın insani değeri ile ilgili değildir. Söz konusu kişilerin dezavantajı, kısıtlı bir dünya erişimi, dışlanmışlık, geliştirilemeyen yetenekler, varlığını ve değerini yeterli olarak gerçekleştirememesi ve dar bir çerçeveye indirgenmiş bir hayat içine sınırlanmış olmasıdır. Bu dezavantaj ise, ortadan kaldırılabili niteliktedir. Böylece sakatlık da sağlık bilimleri açısından fizyo-anatomik bir durumu ifade etmesine rağmen; sosyal bilimler açısından istediğimiz sonucu bize vermemektedir³. Özel gereksinimli birey terimi bu durumdaki bir kişiyi sürekli olarak engelli olarak

1 Sakat, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi’ne göre, “Kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendisine yapması gereken işleri. (bedensel veya sonradan olma) herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlara” denmektedir.

2 Özel gereksinimli birey, çeşitli nedenlerle, bireysel özellikleri ve eğitim yeterlikleri açısından akranlarından beklenen düzeyden anlamlı farklılık gösteren bireylerdir (MEB, 2012:4).

3 Engellilik ve sakatlık arasındaki fark için şu tespit açıklayıcıdır: “Impairment” (Türkçede belki sakatlanma diyebiliriz): bedenin bir uzvunun ya da o uzvu işlevsel olarak kullanma yetisinin olmamasıdır. Engellilik ise “normal” bedeni imtiyazlı kılan belirli toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel, uzamsal ilişkilerin sonucudur. Örneğin bacaklarını işlevsel olarak kullanamamam, bir sakatlanma durumudur, ama bunun sonucunda dışarı çıkamamam, iş bulamamam, bunu çok vahim bir durum olarak görmem vs. vs. “engelli” olduğuma işaret eder (Küçükaslan, 2013).

ifade etmemektedir. Sadece gereksinim duyulan alanlar bakımından belirli bir zaman diliminde, o alanla ilgili kişilerce sorunların ele alınmasını ifade etmektedir. Bu terim çoğunlukla engelli bireylerin eğitim haklarını çağrıştırmaktadır (Eripek, S. ve diğerleri, 1998; Özen, A. ve diğerleri, 2012).

Söz konusu terimlerin bazı hareketleri, duyuları veya işlevleri kısıtlı kişilerin bireylerin dışsal engellerinin kaldırılabilirliği ve hayata tam erişimlerini kapsayan terimler olarak ifade etmek mümkün görünmemektedir. Bu terimler bu kişileri dezavantajlı yapan nedenlerden biri olan topluma özgü standartlara uygun olmayışlarını⁴ yansıtmakta yetersiz kalmaktadır (Olivier, 2009). Öte yandan engelli (disabled) ise, engel sözcüğünden türetilmiş olup; sözlük anlamıyla engeli olan şeklinde tanımlanmaktadır. TDK (2014) engelliği vücudunda eksik veya kusuru olan olarak ifade etmesine rağmen engel, sanıldığı gibi aksine zihinsel ve fiziksel sınırlar değil; toplumsal ve çevresel koşulları olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü dezavantaj yaratan durum, fiziksel sınırlılığın olması değil, bunları telafi edecek destek sistemlerinden yoksun kalmaktır⁵. Bu anlamda engelleri yaratan, toplumsal düzendir. Çünkü yabancılaştırma ve ötekileştirme yoluyla kendi değerimizi belirlediğimiz bu dünyada insanı doğaya üstün görerek ormanları yakıp evler yapmakta; insanları ırklara, sınıflara ve gruplara ayırarak, karşılıklı üstünlük yarışına girmekte ve savaşlar çıkarmakta; hatta erkeği kadına, yetişkini çocuğa üstün görerek fiziksel güce, gerekli olan motivasyonu sağlamaktadır. Kendimizi herhangi bir şeyle eşit görmek, farklarımıza rağmen toplumda aynı payda da olduğumuzu kabul etmek; üstün olmadığımızı kabul etmek anlamına gelmektedir. Bu durum kendimize olan inancı sarsabilmektedir. Engeller çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilmektedirler: Hukuki düzenlemelerin yetersizliği, hukuki düzenlemelerin etkin şekilde uygulanmasının sağlanamaması, fiziki çevrede gerekli düzenlemelerin yapılmaması, toplumsal zihniyet ve bakış açısı, eğitim, çalışma, bakım ve tedaviye ilişkin eksiklik ve aksaklıklar vb. (Burcu, 2007; Karataş, K. ve Gökçe E.Ç., 2010; Öztürk, 2011; Sürmen, 2014).

Engelli terimi, kişiden kaynaklanan kusur yerine kişinin önünde bulunan engeli ön plana çıkarmaktadır⁶. Buna göre, engellilik çevresel ve toplumsal tutumların/tercihlerin sonucu olarak söz konusu olan (dışsal) bir durum/kavramdır (Küçükbaşlan, 2013). Diğer yandan Sürmen (2014), engelli sözcüğünün dışsal bir ifade olarak bu kişileri ötekileştirme, dışlama amacıyla kullanılması nedeniyle daha küçültücü olduğunu ileri sürmektedir. Ancak kanımızca, söz konusu grubu dezavantajlı yapan ve bunu değiştirebilir kılan da tam olarak engelli sözcüğünün ifade ettiği bu gerçekliktir. İçsel veya objektif anlamlar taşıyan diğer sözcükler, durumu bir sorun değil; kabul edilmesi gereken bir olgu olarak görmektedir (Swain, 1993; Shakespeare, 2006; Malhotra & Rowe, 2014).

4 Örneğin, normal kabul edilen ortalama insan boyu TÜİK (2012:56) verilerine göre Türkiye’de 167,6 cm. olup; tüm kapılar, tavan yüksekliği veya giysi boyları gibi fiziksel ve sosyal yaşam buna göre düzenlenmektedir. Eğer normal kabul edilen insan boyu 120 cm. olsaydı; şu anda ortalama boya göre normal kabul edilen kişiler de farklı/anormal ve buna uygun düzenlemelere göre fiziksel ve sosyal yaşamda dezavantajlı konuma gelecekti (Yazarın notu).

5 Bkz. <http://www.ozelkaramanbasari.k12.tr/ebiko/engelliler/engelliliknedir.html> (09.02.2014)

6 Esasen tam anlamıyla, değiştirilebilir dışsal engelleri ifade etmesi için “engellenen” daha isabetli bir sözcük olabilir. Ancak kanımızca bu sözcük de, bu kişilerin farklılıklarını görmezden gelmek anlamına gelmektedir (Yazarın Notu).

Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’nin 1. maddesine göre, engelli kavramı “diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri” içermektedir (BM, 1945; WHO, 2012). Buna göre bu kişiler bakımından, engelliliğe yaklaşımda tıbbi model terk edilmekte; engelliliğin, bireyin kendisinden kaynaklanmadığı, aksine olumsuz dış koşullardan kaynaklandığı kabul edilmektedir. Bu açıklamalar ışığında, engelli terimi, dezavantajlı bireylerin farkındalığı ve dezavantajların ortadan kaldırılması açısından farkındalığı ortaya koyabilen (isabetli) bir terim olarak ortaya çıkabilmektedir⁷.

Ulusal Mevzuat Açısından Engelli Farkındalığı

Farkındalık açısından kullanılan sözcüklerin sözlük anlamlarını ve kavramsal temellerini irdelememenin yanı sıra konunun tanımlanması, derinliğinin ortaya konması, değerlendirmeler yapılabilmesi ve çözümler üretilebilmesi için mevzuata yansımaları önemlidir. Türkiye’de engellilere ait mevzuatta 2005 yılına kadar bir bütünlük görülmemektedir. Devletin bu konudaki rolü 1982 Anayasasında “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” bölümünde düzenlenmiştir. 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında kanunun yayımlanma amacı; hakların ilkesel düzeyde yasal bir bütünlüğe kavuşturulması olarak belirlenmiştir (Özürlüler Hakkında ve Bazı Kanunlar ile..., Genel Gereğeç).

Engelli konusunda diğeri önemli bir ilerleme Engelli Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’nin (EHİBMS) onaylanmasıdır. Sözleşmenin onaylanmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararı 2009’da Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Sözleşme, “engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onuruna saygıyı” güçlendirmeyi amaçlamakta, taraf devletlere genel yükümlülüklerinin yanı sıra başta ayrımcılık yasağı olmak üzere, adalete erişim gibi alanlarda ayrıntılı yükümlülükler getirmektedir.

Türkiye’de ilgili kanun maddelerinde 2014 yılına kadar özürlü kelimesi ve tanımı yer almıştır (Engelliler Hakkında Kanun [EHK], 2005). Bu düzenlemelere göre özürlü (engelli), “doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi” olarak tanımlanmıştır. Söz konusu tanım, uluslararası insan hakları sözleşmeleri açısından uyumsuzluk taşımaktadır. Türk mevzuatındaki tanım, eksiklik ve muhtaçlık unsurları üzerine kurulmakta ve dış koşullardan kaynaklanan engellilik yok sayılmaktadır (Gül, 2008).

7 Ancak yürürlükteki mevzuatta ve çalışmada yararlanan bazı kaynaklarda “özürlü” sözcüğü kullanılmış olduğundan; söz konusu mevzuat ve kaynaklarda geçen “özürlü” sözcüğü de kullanılacaktır (Yazarın Notu).

2014 yılında 6518 sayılı Kanun ile gerçekleştirilen değişiklikle sorunlu olan engelli tanımı yeniden yapılandırılmıştır (Aile..., 2014). Buna göre engelli, "fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi" ifade etmektedir. Bu tanım, daha önceki eleştiriler dikkate alınarak Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne uygun bir hal almaktadır. Bu kapsamda kişilerin sadece bazı hareketleri, duyuları veya işlevlerini kısıtlayan fiziksel nedenlere göre yapılan tüm sınıflandırmalar terkedilmektedir.

Söz konusu düzenlemeler ile Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 14.07.2009 tarihinde TBMM tarafından onaylanarak; Anayasa'nın 90. maddesi hükmü nedeniyle kanun hükmü niteliği kazanmış olmasına bağlı olarak Türk mevzuatında gerekli değişiklikler yapılabilmüş, tüm yükümlülük sahipleri bakımından Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesi kapsamında ayrımcılık suçunun önüne geçilebilmiştir. Yetki ve güç sahiplerinin üzerindeki aktif yükümlülüğü ortadan kaldıran ve ayrımcılık yasağına aykırılığın ortaya çıkmasına neden olan bir durum ortadan kaldırılabilmştir. Dezavantajlı bireylerin engelli terimi ile dışsal bir kavram olarak mevzuatta yer alması farkındalık açısından önemli bir gelişmedir.

Haklar açısından engelli farkındalığı

İnsan, akıl yürütme yetisine sahip, sosyal bir canlıdır ve bir araya gelerek toplum halinde yaşamaktadır. Böylece kendisini ve yaşadığı sosyal çevreyi düzenlemekte ve geliştirmektedir (Aristoteles, 2000). İnsanların bir araya gelerek oluşturduğu toplumlar, doğuştan ya da sonradan oluşan farklılıklar veya içsel ya da dışsal koşulların etkisi nedeniyle homojen değildir. Kişileri hayata dâhil etmek, insan onuruna yakışır bir standardı eşit şekilde sunabilmek, dışlamanın ve ötekileştirmenin aksi olarak, insan haklarının merkezini oluşturmaktadır. İnsan haklarının yerine getirilmesinde ülke yönetimlerinin kullanacağı insiyatif ile doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. İnsan haklarının yerine getirilmesi, öncelikle hakların soyut ilkelerden ziyade kullanılabilir standartlara dönüştürülmesi ve pratiğe aktarılmasına bağlıdır. Bunun için de öncelik haklara erişim sağlanabilmesidir. Erişim ise erişmek fiilinden gelmektedir ve insan hakları bağlamında bireyin sahip olduğu haklara ulaşabilmesini, başka bir ifadeyle gündelik hayatında bu hakları kullanabilmesini ifade eder.

Haklar açısından öncelikle eşitlik ilkesi, ayrımcılık yasağı, hak arama özgürlüğü, bilgi edinme hakkı ve adil yargılanma hakkı ile birlikte düşünmek gerekmektedir. Biri tam anlamıyla sağlanmadan bir diğerinin güvence altına alındığını söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü bu haklar bakımından sadece bireyin yapabileceklerine ilişkin değil, aynı zamanda açıklık, şeffaflık, adil bir yargılama gibi idari ve adli makamların uymaları gereken ilkelere de göndermede bulunmaktadır (Ergün, 2005).

Eşitlik ilkesinin bir görünümü olan farklı olma hakkının sonucu olarak farklı olanlar da hukuk önünde eşittir. Burada eşitlik ilkesinin değişik bireysel uyarlanması söz konusudur (Kaboğlu, 2002: 19). Farklı olma hakkını korumakta eksik kaldığından şekli eşitlik ilkesinin maddi eşitlik ilkesiyle tamamlanması ihtiyacı doğmaktadır. Toplumdaki mevcut yapısal eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için eşit durumda olanlar arasında eşit muamele ile birlikte farklılığı ölçüsünde dezavantaj yaşayan kimseye olumlu yönde farklı muamele yapılmalıdır (Karan, 2011: 3-4).

Bu bağlamda şekli eşitlik yanında maddi eşitliğin de sağlanmasında farklı olana ayrımcılık uygulanmaması kuralı ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla ayrımcılık yasağı, eşitlik ilkesinin tamamlayıcı bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukuken sadece kanun önünde eşitliği kabul eden şekli eşitlik anlayışı yerine; eşitliğin, farklılıkları göz ardı etmek yerine, onları gözetmekle sağlanabileceği konusunda bir farkındalık üzerine inşa edilen maddi eşitlik anlayışının hakim olması gerekmektedir. Bu ise ayrımcılık yasaklı bir eşitlik yükümlülüğü şeklinde tezahür etmektedir (Gülmez, 2010: 221). Belirtilen bakış açısıyla değerlendirilecek olursa; engellilik bir farklılık oluşturmaktadır. Bu farklılığın dezavantaja dönüşmemesi için eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı kapsamında engelli bireye engelli değilmiş gibi davranılması yerine, kişinin engelliliği dolayısıyla karşılaştığı sorunları kişisel değil, toplumsal olarak algılamak ve mevcut kural, kurum ve yapıların engellilerin farklılıkları ile uyumlu hale getirilmesini sağlamak gerekmektedir (Gül ve Karan, 2011: 7).

Hak arama özgürlüğü, bilgi edinme hakkı ve adil yargılanma hakkı birbirine bağlı birtakım usuli işlemlerin her bir adımında bireyin sahip olduğu haklardır. Biri tam anlamıyla sağlanmadan bir diğersinin güvence altına alındığını söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü bu haklar bakımından sadece bireyin yapabileceklerine ilişkin değil, aynı zamanda açıklık, şeffaflık, adil bir yargılama gibi idari ve adli makamların uymaları gereken ilkelere de göndermede bulunmaktadır. Hak arama özgürlüğü; diğer hak ve özgürlükleri kapsayan, koruyan ve kullanırken araç olan temel bir haktır. Birçok kanunda ve sözleşmelerde tanımlanmış ve hak arama özgürlüğüne yer verilmiştir. Anayasanın 36.maddesinde geçen tanımda ise “herkes, meşrû vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir” diyerek hak arama özgürlüğüne yer vermiştir. Ancak hak arama özgürlüğü yalnızca davacı ve davalı olmaktan ibaret olmamaktadır. Hak arama özgürlüğü, davacı ve davalı olmanın yanı sıra hakkın kullanımı, haksızlığın giderilmesi ve hakkı bulmadır (Akıncı, 1999: 26).

İnsan hakları açısından önemli olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde de hak arama özgürlüğü farklı bir üslupla değerlendirilmiş ve kabul edilmiştir. Hak arama özgürlüğünü başka bir boyuttan takip eden sözleşmede hak arama özgürlüğüne 6. ve 13.maddelerde yer vererek yargı yerlerine erişim hakkı ile etkili başvuru hakkını tanımlamıştır. Günümüz hukuku çerçevesine bakıldığında tanınan hakkın tam anlamıyla kullanılmadığı görülmektedir. Normatif engellerin yanı sıra kişisel nedenlerden ötürü

de birçok insan hak arama özgürlüğünü kullanamamakta ve yargıya ulaşamamaktadır. Çünkü yargı yoluna erişimi engelleyen birtakım koşullar bulunmaktadır. Dolayısıyla mahkemeye ulaşma hakkını ve etkili bir şekilde başvuru hakkını kullanabilmek, adaletin sağlanması açısından temel bir güvencedir. Mevcut durumda ise idari prosedürler, hukuk dilinin anlaşılır olmaması, bireyin kendisini idare karşısında hakkını arayan olarak değil, hiyerarşik olarak emir alan olarak konumlandırması gibi yapısal sorunlar mevcuttur (Aras ve Altınok, 2009: 107).

Hak arama özgürlüğünü kullanabilmek bakımından devlet kurum ve kuruluşlarının görevleriyle ilgili olan ve zaten kamunun bilmesi gereken bilgilerin kamu ile paylaşılması ve idarenin tek yanlı işlem yapması karşısında savunma hakları açısından zayıf konumda olan bireyin güçlendirilmesi anlamına gelen bilgi edinme hakkı karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda davacı veya davalı olarak engellilerin bilgi edinme hakkı ve adil yargılanma hakkının da sağlanması gerekmektedir.

Adalet açısından engelli farkındalığı

Engelli farkındalığı için olması gerekenlerden biri, engelli bireylerin adalete erişim hakkıdır. Bu noktada adalete erişim dediğimizde neyi ifade ettiğimizi belirlemek önem taşımaktadır. Türkiye’de adalete erişim çoğu zaman adli hizmetlere erişimle özdeşleştiren bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır. Adalet Bakanlığı’nın 2010-2014 dönemi için hazırladığı Stratejik Plan’da adalete erişim, “toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaç duydukları adalete kolaylıkla ulaşabilmesi ve haklarını etkili bir şekilde arayabilmesi için devletin gerekli tüm imkânları sağlaması ve bu imkânların varlığını etkin bir şekilde tanıtması” olarak tanımlanmaktadır. (Adalet Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı, 2010:124). Bu bağlamda “mahkemelerdeki uyuşmazlıkların makul sürede çözülmesi, tarafların yaptığı yargılama masraflarının kabul edilebilir düzeyde olması, basit uyuşmazlıkların yargı önüne getirilmeden etkin bir şekilde çözülmesi, yargılama usullerinin basitleştirilmesi, adli yardımın etkinleştirilmesi” gibi meseleler, adalete erişim kapsamına değerlendirilmektedir (Kalem Berk, 2011: 11).

Adalete erişim imkânlarının istenen düzeyde olmaması ilgili raporda Türkiye’de adalet sisteminin zayıf yönleri arasında sayılmıştır. Adı geçen stratejik planda dezavantajlı grupların adalete erişimini kolaylaştırıcı önlemlerin alınması konularında katılımcı yöntemlerle çalışmalar yürütülmesi amaçlanmaktadır (Adalet Bakanlığı Stratejik Planı 2010-2014: 33). Dolayısıyla dezavantajlı gruplardan engelli bireylerin adalete erişim konusunda yaşadıkları sorunları engelli bireylerin fikrini alarak tespit etmek ve kalıcı çözümler üretmek gerekmektedir. Yargı Reformu Stratejisi’nde Türkiye’nin yargı sisteminin zayıf yönlerinden birini oluşturan adalete erişim olanakları bakımından adalete erişim başlığı altında ele alınan konular şunlardır: (i) Adli yardımın etkinleştirilmesi, (ii) Adli süreçlere ilişkin bilgiye erişimin kolaylaştırılması, (iii) Mahkemelerdeki tercüme hizmetlerinin geliştirilmesi, (iv) Elektronik ortamda dava açma çalışmalarının tamamlanması. (Adalet Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı, 2010: 126-129)

Adalet erişim hakkı artık sadece adliye binalarında sunulan hizmetlerden istifade edebilmek olarak değerlendirilmemekte, etkin bir şekilde yargılamada adil sonuçlara ulaşabilmek için adli hizmetlerden yararlanmanın ön koşulu sayılabilecek sosyo-ekonomik koşulların sağlanması da bu hak kapsamına girmektedir. Devletin sadece adliye binalarını yapması ve adliye personeli ataması engellilerin adalet erişim hakkının sağlanması için yeterli değildir. Bugün ülkemizde mevcut adliye binalarında makul uyumlaştırma yapılmamıştır (engelli yolu, kabartma yazı, sesli uyarı sistemleri gibi) fiziksel engeller giderilmemiştir. Benzer şekilde adliyeler işaret dili bilen tercümandan yoksundur. Barolarda adli yardıma ihtiyacı olan engelliler için ayrı bir birim yoktur. Bazı barolarda mevcut birimler ise sadece engelli avukatların ihtiyaçlarına çözüm arayan ve onların çabalarıyla ilerleyen engelli avukat merkezlerinden ibarettir. Benzer şekilde devlet daireleri bakımından da hem doğrudan engelli bireylere ilişkin devletin yükümlülüklerini yerine getiren kamu kuruluşları hem de diğer kamu kuruluşlarının eşitsiz ve ayrımcı muamelesine neden olan alt yapısal sorunlar ilk elden giderilmelidir.

Engelli bireylerin adalet erişimi, Engelli Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (EHİBMS)’nin 13. maddesinde düzenlenmiştir. Hükme göre: (i) Taraf Devletler engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında adalet erişim hakkını etkin bir şekilde erişimini sağlamalıdır. Bunun için usule ve yaşa uygun düzenlemeler yapılmalı ve soruşturma ve diğer hazırlık aşamaları ve tanıklık dâhil tüm hukuki işlemlere doğrudan ve dolaylı katılımları kolaylaştırılmalıdır, (ii) Taraf Devletler engellilerin adalet erişim hakkını etkin bir şekilde sağlamak için polis ve cezaevi personeli dâhil adalet sistemi çalışanlarının gerekli eğitimi almalarını sağlamalıdır. Düzenlemede, engellilerin diğer bireylerle eşit olarak adalet erişiminin sağlanması için uygun düzenlemelerin yapılması, adalet sistemi içinde çalışan meslek gruplarına eğitim verilmesi yer almaktadır.

Türkiye’de usul hukuku ile ilgili düzenlemelerde, tanıklığa ilişkin hükümler dışında engellilerle ilgili özel düzenleme bulunmamaktadır. Güvenlik güçlerine (polis, jandarma, sahil güvenlik) mevzuatta yer alan engelli hakları veya EHİBMS ile ilgili hizmet içi eğitim verildiğine ilişkin herhangi bir bilgiye de ulaşılamamıştır. Eşit Haklar İzleme Derneği’nin 2011 raporuna göre medyaya da yansıyan engellilere yönelik ayrımcılık vakaları ile ilgili olarak, Cumhuriyet Savcıları bilgi eksikliğinden dolayı re’sen soruşturma açma yetkilerini kullanmamaktadır. Re’sen soruşturma açma yetkisinin kullanılmaması bir yandan engellilerin adalet erişimini engellemekte diğer yandan ayrımcı uygulamaların cezasız kalması sonucunu doğurmaktadır (Türkiye’de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu: 23).

Yine engelliler ve aileleri arasında engelli haklarına ilişkin bilgi düzeyinin düşük olması, hukuki mekanizmaların etkin olarak kullanılmasını engelleyen faktörler arasındadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesindeki Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2012 yılı önceki ismi ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı Kurumu-ÖZİDA), “Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması” bulguları da bu durumu doğrulamaktadır. Araştırma bulgularına göre örneklem grubun %52.5 ayrımcılığın

Türk Ceza Kanununa (TCK) göre suç olduğunu; %56,9'u ise ayrımcılığa uğradığında nereye başvuracağını bilmemektedir. Yine aynı araştırma sonuçlarına göre nereye başvuracağını bilenlerin (%43.1) sadece %35.6'sı adli yerlere, %5.6'sı ise emniyete başvurmuştur. Adalet Bakanlığı'na bilgi edinme başvurusu ile Türkiye'deki adliye saraylarının engellilerin erişimine uygun olup olmadıkları sorulmuştur. Bakanlık adliye saraylarıyla ilgili başvuruyu; "Başkanlığımızca 2003 yılından itibaren Adalet Hizmet Binaları yapımına hız verilmiş olup, 156 adet Adalet Hizmet Binası yapımı tamamlanmıştır. Yapımları tamamlanan bu 156 adet Adalet Hizmet Binası yapıldıkları yıllardaki engelliler için uygulanan yönetmelik ve mevzuat hükümlerine uygun olarak yapılmıştır." şeklinde yanıtlamıştır. Oysa 2011 yılının Temmuz ayında hizmete açılan ve "Avrupa'nın en büyük adalet sarayı" olarak lanse edilen İstanbul Adliye engellilerin erişimine uygun değildir (Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu: 23). Oysaki EHİBMS'nin başlığı erişilebilirlik olan 9. maddesine göre; anlaşmaya taraf olan devletlerin erişilebilirliğin sağlanması için öncelikle birtakım olumlu edimleri yerine getirmesi gerekmektedir. Maddeye göre fiziksel çevre, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri de dâhil bilgiye erişim, kırsal ve kentsel halka açık alanlardan yararlanma için engeller tespit edilmeli ve ortadan kaldırılmalıdır. Gerekli tedbirlerin alınmasında kamu yanında özel sektörün de asgari standart ve kılavuz ilkeler konusunda bilgilendirilmesi ve bunları dikkate alması sağlanmalıdır. Bundan başka erişim konusunda ilgili kişiler eğitilmelidir.

Sözleşme'nin tam anlamıyla etkili olması için, yasama organının Sözleşme'deki yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlayacak yasal düzenlemeler yapması gerekmektedir. Yasama organı, öncelikle hak sahiplerinin sözleşmeden kaynaklı haklarını açık ve ayrıntılı şekilde ortaya koyan düzenlemeler yapmalıdır. Böylece hangi hallerde bir hak ihlalden bahsedilebileceği kolaylıkla tespit edilebilecektir. Ayrıca bu düzenlemeler caydırıcı yaptırımlar öngörmelidir. Başvuru mercii konusunda genel hükümlere göndermede bulunulması yeterli değildir. Engellilerin haklarını aramak için nereye ve nasıl başvuracaklarına ilişkin açık düzenlemeler olmalıdır. Bu düzenlemelere engelli bireylerin kolaylık ulaşabilmesi için çevrimiçi bir sistemin geliştirilmesi düşünülebilir. Bu husus, engellilerin haklarını aramaları bakımından son derece önemlidir. Dolayısıyla sadece bir hakkın ihlal edildiğinin farkında olmak yeterli değildir (Gül, 2008).

Bu çerçevede özellikle 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'daki eksikliklere dikkat çekilmelidir (Gül, 2008). Adı geçen kanunda ayrımcılık yasaklanmakla beraber bir ayrımcılık tanımı yapılmamıştır, kanunun ihlal edilmiş durumunda uygulanacak yaptırımlar bakımından açıklık söz konusu değildir, bununla bağlantılı olarak başvuru mercii açıkça düzenlenmemiştir. Bu eksiklikler yaptırımsız ve güvencesiz bir kanun olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır, ancak mağdurların gerekli bilgiyi edinme, hakkını arama konularında katmerli bir mağduriyete yol açması söz konusudur. Bu nedenle, Sözleşme'nin uygulanması amacıyla yapılacak yasal düzenlemelerde, aynı yaklaşımın benimsenmemesi ve amacın hak mağdurlarının rahatlıkla yararlanabileceği bir mevzuat hazırlamak olduğunun gözetilmesi gerekmektedir. Engelli bireyler açısından erişilebilir

olmayan bir mevzuat, EHİBMS yükümlülükleriyle bağdaşmamaktadır. EHİBMS’deki hakların bilinirliğinin ve bu haklar konusundaki engelli farkındalığının artırılması gerekmektedir.

Engelli Bireylerin Adalete Web Erişebilirlikleri

Yargılama usulü ve engelli haklarıyla doğrudan bağlantılı internet sitelerinin görme ve işitme engelli bireylerin ihtiyaçlarıyla uyumlu hale getirilmesi (makul uyumlaştırma) gerekmektedir. Söz konusu Web sitelerinde yapılacak kullanıcı dostu uygulamalar, adliye gitmeksizin görülebilen usuli işlemler (en azından bir kısım işlemler) sayesinde fiziki engeli olan bireylerin adalete erişimi konusunda önemli bir gelişme olabilir. Bu kapsamda makul uyumlaştırmanın yapılabilmesi bir başka ifadeyle gerekli teknik alt yapı ve hukuki düzenlemelerin yapılması gereken öncelikli Web siteleri Tablo-1’dedir. Makul uyumlaştırmanın yapılmamasının ayrımcılık yasağı kapsamına girdiğini belirtmek mümkündür.

Tablo I. Adalete Erişim Konusunda Öncelikli Web Siteleri

S.No	Web Sitesi	Web Adresi	Düşünceler
1	Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü	www.eyh.gov.tr	Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bağlamında
2	Adalet Bakanlığı	www.adalet.gov.tr	
3	UYAP Hukuki Yardımı	www.hukukiyardim.gov.tr	
4	UYAP Vatandaş Portalı	vatandas.uyap.gov.tr	
5	Anayasa Mahkemesi	www.anayasa.gov.tr	
6	Yargıtay	www.yargitay.gov.tr	
7	Danıştay	www.danistay.gov.tr	
8	Ankara Bürosu	www.ankarabarusu.org.tr	Her il için kendi barosu düşünülebilir

Günümüzde bilgi ve hizmetlere, yasal çerçevede hakkı olan herkesin Web siteleri ve/veya diğer alternatif kanallar (sosyal bilgi platformları vb.) üzerinden erişebilmesi öncelikle Web⁸ tarayıcılar üzerinden sunulan arayüzler (erişim noktası) üzerinden olmaktadır. Web Erişilebilirliği tüm kullanıcıların (engelli ve yaşlı bireyler dahil) söz konusu arayüzlere erişebilmesi, kullanabilmesi ve anlayabilmesi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda yargılama usulü ve engelli hakları açısından ilgili internet sitelerinin görme ve işitme engelli bireylerin ihtiyaçlarıyla uyumlu hale getirilmesi önem taşımaktadır.

İnternet üzerinde Web ortamını 1994 yılında ilk kez sunan Tim Berners Lee liderliğindeki World Wide Web Consortium (W3C - Dünya Çapında Ağ Birliği) aynı zamanda

8 World Wide Web (kısaca WWW veya web), birbiriyle bağlantılı, İnternet üzerinde çalışan ve “www” ile başlayan adreslerdeki sayfaların görüntülenmesini sağlayan servistir.

Web Accessibility Initiative (WAI - Web Erişilebilirlik Girişimi) uygulamalarını başlatmıştır. Söz konusu girişim tarafından Web Erişilebilirlik Kılavuzları (Web Accessibility Guidelines) 1999 yılından itibaren ortaya konmuştur. Bu kılavuzlar arasında yeralan Web Content Accessibility Guideline (WCAG - Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzu) görme, işitme, fiziksel konuşma, algılama, dil, öğrenme ve nörolojik engelliler ile yaşlı bireylerin Web içeriğine erişilebilirlikleri ile ilgilidir. 2008 yılında ikinci sürümü üretilen WCAG bileşenleri (Ek-1) erişilebilirlik adına çok sayıda tavsiyeyi kapsadığından Web içeriklerinin hazırlanma ve değerlendirme süreçlerinde referans olarak kullanılabilirler. Bu kapsamda söz konusu dokümanların web içeriğinin yanısıra internet görüntüleme teknolojileri (örneğin browser) ve web program geliştirme platformları ile yakın ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

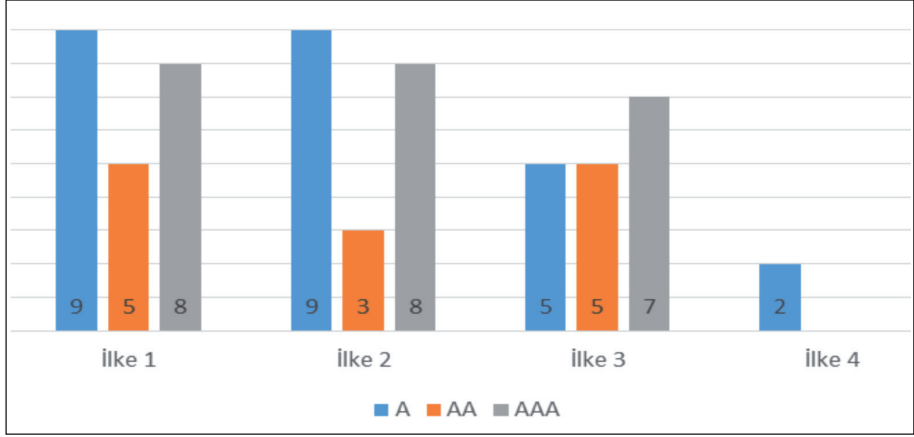
Web sayfası terimi statik HTML sayfalarından daha fazlasını yani dinamik Web sayfalarını da içerebilmektedir. Söz konusu kılavuz dört ilkeye (algılanabilirlik - perceivable, kullanılabilirlik - operable, anlaşılabilirlik - understandable ve sağlamlık - robust) dayandırılmıştır. Algılanabilirlik (İlke 1) Web sayfalarındaki sunulan arayüz unsurlarının kullanıcı tarafından şekil ve simgeler ile kavranabilmesini, kullanılabilirlik (İlke 2) aralarındaki bağlantı ve gezinim (navigate) sağlanabilmesini, anlaşılabilirlik (İlke 3), bilgi ve işlem açısından özümzenebilmesini, sağlamlık (İlke 4), farklı teknoloji araçları ile geniş bir perspektifte yorumlanabilmesi sağlamlığı ifade etmektedir.

İlkeler on iki adet yönergeyi (kılavuz) kapsamaktadır. Bu yönergeler farklı engelliliklere sahip kullanıcılara içeriği daha erişilebilir kılmak için Web sitelerinde olması gereken temel amaçları sağlamaktadır. Kılavuzlar test edilebilir değildir, ancak site yapıcılar için başarı kriterini anlamaları ve teknikleri daha iyi uygulamaları için yardım edecek esas yapıyı ve tüm amaçları sağlamaktadırlar

Yönergelerin alt kümelerini oluşturan test edilebilir 61 adet başarı ölçütü tanımlanmıştır. Başarı ölçütleri engelli derecelerine göre düşük (A), orta (AA) ve yüksek (AAA) olmak üzere üç uyumluluk düzeyine ayırmıştır. A uyumluluk düzeyi %41, AAA % 38 oranlarında başarı ölçütlerinden oluşurken orta düzeyi temsil eden AA seviyesi diğerlerinin yaklaşık yarısı (%21) seviyesinde başarı ölçütünü kapsamaktadır (Şekil 1). Web içeriklerinin A ve AA seviyesi başarı ölçütlerinin tümüne uyması beklenirken AAA seviyesinde böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır. AAA düzeyi başarı ölçütlerine uyum sağlayan içeriklerin engellilerin tüm gruplarını, derecelerini ya da birleşimlerini kapsamadığını ifade edebiliriz.

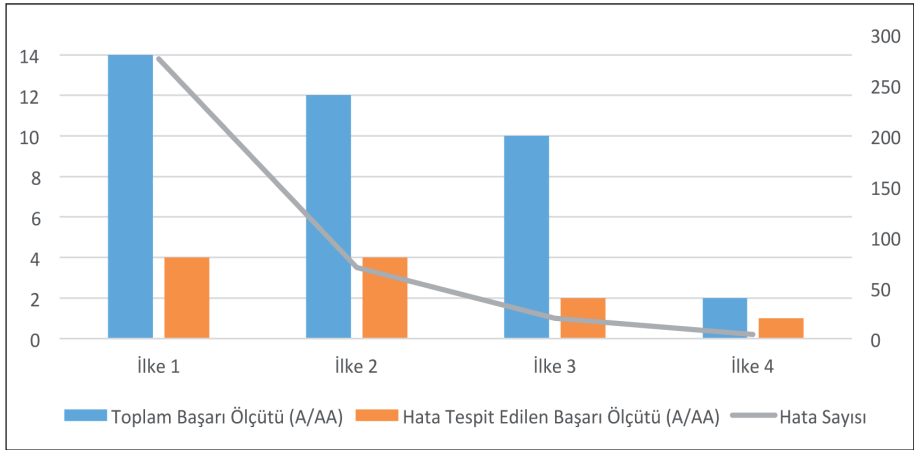
Adli Web Sitelerinin Engelliler Açısından Değerlendirilmesi

WCAG Kılavuz ve kriterlerine uygun olarak Web sitelerinin yüzeysel/görsel olarak değerlendirilmesi uzun bir süreci kapsayabilmekte ve standartların tamamını kapsamayabilmektedir. Bu zorluğu giderme adına bazı değerlendirme programları kullanılmaktadır. Bu kapsamda, yargılama usulü ve engelli haklarıyla doğrudan

Şekil 1. WCAG İlkelere (EK 1) Başarı Ölçütü Uyumluluk Düzeyleri

bağlantılı Tablo-1'de ifade edilen sekiz adet Web sitesinin WCAG Kılavuz ve kriterlerine uygun olarak değerlendirilmesi Haziran 2014 itibariyle açık kaynak kodlu AChecker otomasyon yazılımı ile yapılmış ve başarı ölçütlerine göre hata sayıları ve sınıflandırması ortaya konmuştur. Değerlendirme esnasında ilkeler ve yönergelerin engellilerin tüm gruplarını, derecelerini ya da birleşimlerini kapsayan alt kümelerini oluşturan A ve AA seviyesi başarı ölçütleri dikkate alınmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Engelliler ile İlişkili Adalet Web Sitelerinin WCAG Başarı Ölçütleri Hata Genel Dağılımı

WCAG Kılavuz ve kriterlerine uygun ilkeler düzeyinde web sitelerinde tespit edilen hatalar (makul uyumluluk durumu) Tablo-2'de yer almaktadır. Hataların genel dağılımı kapsamında Adalet Bakanlığı web sitesi WCAG Kılavuz ve kriterlerine göre en uyumlu (2 hata) web sitesi olarak yer alırken, Yargıtay ve Ankara Bürosu web siteleri WCAG kılavuz ve kriterlerine göre nispeten uyumsuz siteler olarak görülmektedir. Değerlendirmeye alınan web sitelerinin başarı ölçütlerine ilişkin hataların yaklaşık dörtte üçü (276 adet) Algılanabilirlik ilkesi kapsamında tespit edilmiştir. Kullanılabilirlik ilkesinde ise sadece bir web sitesi (6 no.lu) üzerinde toplam hatanın beşte biri (66 adet) görülmüştür. Anlaşılabilirlik ilkesindeki hatalar ise %5 seviyesinde (20 adet) kalmış ve değerlendirmeye alınan tüm sitelere neredeyse eşit oranda dağılmıştır. Sağlık ilkesi ise olabildiğince hatasız (4 hata) olarak değerlendirmeye yansımıştır.

Tablo II. Engelliler ile İlişkili Adalet Web Sitelerinin WCAG İlkeler Düzeyi Hata Dağılımı (Makul Uyumluluk Durumu)

İlkeler	Web Siteleri								Toplam
	1	2	3	4	5	6	7	8	
1 Algılanabilirlik	7		3	2	16	14	10	224	276
2 Kullanılabilirlik	1				2	66		1	70
3 Anlaşılabilirlik	2	2	2	2	3	3	2	4	20
4 Sağlık				1		1	1	1	4
Toplam	10	2	5	5	21	84	13	230	370

Söz konusu ilkelerdeki hata dağılımının hangi yönergelerin başarı ölçütlerinde odaklandığı bilmek hataların önlenebilirliği konusunda bize katkı sağlayacaktır. Algılanabilirlik ilkesinin dört yönergesinden üçünde (1.1. Metin Alternatifleri – 1.3. Uyumluluk ve 1.4. Ayırt Edilebilirlik) uyumsuzluk tespit edilirken 1.2 no.lu yönergeye (Zaman Tabanlı Ortam) ait bir uyumsuzluk tespit edilememiştir. Algılanabilirlik ilkesindeki yönergeler 22 başarı ölçütünü içermesine rağmen çalışma kapsamımızda öngörülen A ve AA seviyesinde 14 başarı ölçütü bulunmaktadır. Bu başarı ölçütlerinin yaklaşık beşte birini (%18) içeren dört farklı başarı ölçütünde toplam hataya göre yaklaşık %70 seviyesinde hatalar söz konusudur (Tablo 3). Algılanabilirlik ilkesinin Uyumluluk (1.3) yönergesinde tespit edilen Bilgi ve Bağlantılar (1.3.1) başarı ölçütü hata sayısı (12 - % 0,4) diğerlerine göre oldukça düşüktür.

Tablo III. Engelliler ile İlişkili Adalet Web Sitelerinin Algılabilirlik İlkesi Başarı Ölçütleri Uyum Durumu

İlkeler / Başarı Ölçütü	Web Siteleri								Toplam
	1	2	3	4	5	6	7	8	
1 Algılanabilirlik									
1.1 Metin Alternatifleri									
(1) Metni Olmayan İçerik (A)			3	2	12	10	10	57	92
1.3 Uyumluluk									
(1) Bilgi ve Bağlantılar (A)	2				2	2		6	12
1.4 Ayırt Edilebilirlik									
(3) Karşıtlık (Contrast) (En Düşük) (AA)					2			91	93
(4) Metni Yeniden Boyutlandırmak (AA)	5					2		70	79
Toplam	7	-	3	2	16	14	10	224	276

Dört yönergesi olan Kullanılabilirlik ilkesinde yer alan A/AA seviyesi 12 başarı ölçütünün üçüne ait (2.1 Klavye ile Erişim, 2.2 Yeterli Zaman ve 2.4 Gezilebilir) hatalar bulunmuştur (Tablo 4). Hataların %95'i 6 no.lu web sitesine aittir. A ile AA seviyesi 10 başarı ölçütlü ve üç yönergeyi Anlaşılabilirlik ilkesinde ise iki yönergeye ait hatalar söz konusudur. Söz konusu hatalar 3.1. Okunabilir ve 3.3. Girdi Yardımı başarı ölçütlerini kapsamaktadır. Sağlık ilkesinde yeralan az sayıda hata ise tek yönergeyi kapsamakta ve 4.1. Çözümleme başarı ölçütüne aittir. Toplam hata sayısına göre her dört hatadan biri bu üç yönergeyi kapsamaktadır.

Tablo IV. Engelliler ile İlişkili Adalet Web Sitelerinin Diğer İlkeler Başarı Ölçütleri Uyum Durumu

İlkeler / Başarı Ölçütü	Web Siteleri								Toplam
	1	2	3	4	5	6	7	8	
2 Kullanılabilirlik									
2.1 Klavye ile Erişim									
(1) Klavye (A)						66			66
2.2 Yeterli Zaman									
(1) Ayarlanabilir Zamanlama (A)									
2.4 Gezilebilir					1				1
(4) Bağlantı Amacı (İsmi) (A)					1			1	2
(6) Başlıklar veya Etiketler (AA)	1								1
3 Anlaşılabilirlik									
3.1 Okunabilir									
(1) Sayfa Dili (A)		2	2	2	2	2	2	1	13
3.3 Girdi Yardımı									
(1) Etiket ve Talimatlar (A)	2				1	1		3	7
4 Sağlamlık									
4.1 Uyumlu									
(1) Çözümleme (A)				1		1	1	1	4
Toplam	3	2	2	3	5	70	3	6	94

Farklı web teknolojilerin birarada kullanılmasını ve kullanıcı tarafında sorunsuz görüntüleme esasına dayalı yönerge ve başarı ölçütlerini kapsayan Sağlamlık ilkesi ve okunabilirlik, odaklanma ve hata tanımlama gibi konuları içeren Anlaşılabilirlik ilkelerinin, değerlendirmeye alınan sitelerde olabildiğince az sayıda hatayı barındırması olumlu bir gelişmedir. Benzer durum Yargıtay web sitesi hariç diğer web siteleri açısından, web sayfaları arasında kullanıcı gezinimini öngören Kullanılabilirlik ilkesi içinde geçerli olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak metin dışındaki alternatifler ile web sayfalarındaki nesnelere tanımlamaya yönelik Algılanabilirlik ilkesindeki yoğun ve dengeli olmayan hatalar web erişilebilirliği konusunda engelli bireyler için engelleri devam ettirmektedir. Ses ve görüntünün eş zamanlı olarak sunulmasını kapsayan Zaman tabanlı ortam başarı ölçütü diğerlerine göre olumluya doğru bir ayrışma içerse de bu ilke diğer ilkelere göre daha çok başarı ölçütlerini kapsamakta olup öncelikle Ankara Bürosu web sitesi açısından tedbir alınmasını gerektirmektedir.

Sonuç

Günümüzde dezavantajlı olan fiziksel veya zihinsel nedenlerle bazı hareketleri, duyuları veya işlevleri kısıtlı kişilerin, söz konusu farklılıkları göz önünde bulundurulacak gerçekleştirilecek düzenlemelerle dezavantajlar ortadan kaldırılabilecektir. Söz konusu düzenlemeler için ortak terminoloji önem taşımaktadır. Bu bağlamda atılacak ilk adımlardan birisi terim çıkmazını çözmeye yönelik olmalıdır. Söz konusu dezavantajlı bireyler için engelli sözcüğü en uygun sözcük/terim olarak değerlendirilmektedir. Engelli sözcüğü, kişiden kaynaklanan kusur yerine kişinin önünde bulunan engeli ifade etmektedir. Buna göre, engellilik çevresel ve toplumsal tutumların/tercihlerin sonucu olarak söz konusu olan (dışsal) bir durum/kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bakımdan yarattığımız engeller çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilmektedirler: hukuki düzenlemelerin yetersizliği, hukuki düzenlemelerin etkin şekilde uygulanmasının sağlanamaması, fiziki çevrede gerekli düzenlemelerin yapılmaması, toplumsal zihniyet ve bakış açısı, eğitim, çalışma, bakım ve tedaviye ilişkin eksiklik ve aksaklıklar vb. Söz konusu unsurlar, engellilerin topluma katılmasının önünde ciddi birer engel oluşturabilmektedirler. Bu kapsamda engelli bireyler için gerçekleştirilmesi gerekenlerden biri, adalete erişim hakkının etkin şekilde tanınmasıdır. Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı kapsamında engelli bireye engelli değilmiş gibi davranılması yerine, kişinin engelliliği dolayısıyla karşılaştığı sorunları kişisel değil, toplumsal olarak algılamak ve mevcut kural, kurum ve yapıların engellilerin farklılıkları ile uyumlu hale getirilmesini sağlamak gerekmektedir.

Web Erişilebilirliği tüm kullanıcıların (engelli ve yaşlı bireyler dahil) söz konusu arayüzlere erişebilmesi, kullanabilmesi ve anlayabilmesidir. Erişilebilirliğin özünde bilgilendirme ve yönlendirme bulunmaktadır. Web Content Accessibility Guideline (WCAG-Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzu) engelli bireylerin web içeriğine erişilebilirlikleri ile ilgilidir. Engelli haklarıyla doğrudan bağlantılı 8 adet web sitesi WCAG Kılavuz ve kriterlerine uygun olarak değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Değerlendirmede A ve AA seviyesi başarı ölçütleri dikkate alınırken zorunluluğu olmayan AAA seviyesi başarı ölçütleri ihmal edilmiştir. Söz konusu web siteleri arasında yer alan Adalet Bakanlığı web sitesi WCAG Kılavuz ve kriterlerine göre en uyumlu (2 hata) Web sitesi olarak yer alırken, Yargıtay ve Ankara Bürosu web siteleri WCAG kılavuz ve kriterlerine göre nispeten uyumsuz siteler olarak görülmüştür. Engelli bireye güvenilir ve bir başkasına bağımlı olmadan verilecek bir hizmet esas olmalıdır. Değerlendirmeye alınan web sitelerinin olabildiğince erişilebilir yapılması engelli kullanıcılara diğer bireyler ile eşit hakların sağlanmasına katkı sağlayabilecek, bilgi ve iletişim kaynaklarını çeşitlendirebilecektir.

Kaynakça

- Adalet Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı. (2010). 6 Temmuz 2013 tarihinde <http://www.adalet.gov.tr/stratejikplan/AdaletBakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1StratejikPlan%C4%B12010-2014.pdf> adresinden erişildi.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2014) T.C. Resmi Gazete, 6518, 6 Şubat 2014. 11 Ocak 2014 tarihinde <http://www.eyh.gov.tr/tr/html/8180/2.2> adresinden erişildi.
- Alır, G., Soydal, İ. ve Öztürk, Ö. (2007), Türkiye’de e-devlet Uygulamaları Kapsamında Kamu Kurumlarına Ait Web Sayfalarının Değerlendirilmesi, 1st International Symposium on Information Management in a Changing World, October 24-26, 2007, Ankara, Turkey. Proceedings (pp. 156-165). Ankara, Turkey: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Aras, Z. ve Altınok, E.B. (2009) Türkiye’de Bilgi Edinme Hakkı ve Uygulama Sorunları. 4 Nisan 2014 tarihinde <http://www.ankarabarasu.org.tr/siteler/ankarabarasu/tekmakale/2009-1/7.pdf> adresinden erişildi.
- Aristoteles (2000). Nikomakhos’a Etik, Çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, ISBN: 9789944795005.
- BM (1945). Birleşmiş Milletler Antlaşması. 11 Ocak 2014 tarihinde <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/35501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf> adresinden erişildi.
- Burcu, E. (2007). Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Engelliler Hakkında Kanun [EHK], (Özürlüler Hakkında Kanun) (2005), T.C. Resmi Gazete, 5378, 17 Mayıs 2005. 11 Ocak 2014 tarihinde <http://www.eyh.gov.tr/tr/html/8180/2.2> adresinden erişildi.
- Ergün, M. (2013) Ayrımcılık ve Özürlüler. Öz-Veri Dergisi (2)1. Mayıs 2005, Cilt: 2 Sayı: 1.8 Ocak 2013 tarihinde <http://www.ozida.gov.tr/default20.aspx?menu=ozveri&sayfa=ov3/ov3ayrimveozurlu> adresinden erişildi.
- Eripek, S. ve diğerleri (1998). Özel Eğitim: Ünite 1-12. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, İlköğretim Öğretmenliği, Lisans Tamamlama Programı Yayını No:561 17 Ocak 2014 tarihinde <http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/1267/unite01.pdf> adresinden erişildi.
- Gül, İ.İ. (2008) Bir Hak Mücadelesi Alanı Olarak Engellilik ve Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, Öz-Veri Dergisi (5)2 11 Ocak 2014 tarihinde <http://www.eyh.gov.tr/tr/8457/10> adresinden erişildi.
- Gül, İ.İ. ve Karan, U. (2011). Ayrımcılık Yasağı (Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gülmez, M. (2010). İnsan Haklarında Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi: Ayrık Düşünceler. Çalışma ve Toplum, 2(25), Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayı.
- Kaboğlu, İ. (2002). Özgürlükler Hukuku. İmge Kitabevi, 6. Baskı, Ankara.
- Kalem Berk, S. (2011). Türkiye’de Adalete Erişim: Göstergeler ve Öneriler. TESEV Yayınları, İstanbul.
- Karan, U. (2011). Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı: Hukuksal Çerçeve. 14 Mart 2013 tarihinde <http://www.secbir.org/wp-content/uploads/2011/01/12-ULAS-KARAN.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Karataş, K. (2002), Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları, Bir Sosyal Politika Yaklaşımı. Ufku Ötesi Bilim Dergisi, C. 2, S. 2, Kasım, 2002.

- Karataş, K. ve Gökçe E.Ç. (2010), Türkiye'de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research), Volume: 3 Issue: 13 Year: 2010
- Kırcaali-İftar,G.(1998). Özel Gereksinimli Bireyler ve Özel Eğitim. Özel Eğitim Kitabından (ed. S. Eripek). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Küçükaslan, B. (2013). Sakat-Engelli, Kim?-Ne. 12 Ocak 2014 tarihinde, <http://www.engelliler.biz/forum/ayrimcilikla-mucadele-insan-toplum-siyaset-bugun-yarin/1010-sakat-engelli-kim-ner-tartisma.html> adresinden erişildi.
- Malhotra, R, ve Rowe, M. (2014). Exploring disability identity and disability rights through narratives: Finding a voice of their own. London ; New York, NY : Routledge.
- MEB (2012). Mevzuat: Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. 13 Mart 2014 tarihinde http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26184_0.html adresinden erişildi.
- Akıncı, M. (1999). Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman. Beta Yayınevi, İstanbul.
- Oliver, M. (2009). Understanding disability: From theory to practice. Basingstoke, Hampshire [England: Palgrave Macmillan.
- Özen, A. ve diğerleri (2012). Özel Gereksinimli Bireyler ve Bakım Hizmetleri. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1501 17 Ocak 2014 tarihinde <http://eogrenme.anadolu.edu.tr/eKitap/SHZ201U.pdf> adresinden erişildi.
- Öztürk, M. (2011). Türkiye'de Engelli Gerçeği. Müsiad Cep Kitapları, İstanbul.
- Özürlüler Hakkında ve Bazı Kanunlar ile Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı, Genel Gerekeç, 2 Mart 2013 tarihinde <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss969m.htm> adresinden erişildi.
- Shakespeare, T. (2006). Disability rights and wrongs. London: Routledge.
- Subaşıoğlu, Fatoş (2008) Üniversitelerin Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri'nin Engellilik Farkındalığı" Üzerine Bir Araştırma. Bilgi Dünyası, 2008, vol. 9, n. 2, pp. 399-430.
- Sürmen, Ş. (2004). Ben Sakatlandım. Nüans Arma Yayınları, ISBN:975-7336-3.
- Swain, J. (1993). Disabling barriers, enabling environments. London: Open University.
- TDK (2014). Güncel Türkçe Sözlük. 28 Nisan 2014 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr/index.php> adresinden erişildi.
- TÜİK (2012). Sağlık Araştırması: Sağlık Hizmetleri ve Sağlığı Belirleyici Göstergeler. 28 Nisan 2014 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=223 adresinden erişildi.
- Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu (2011). Ayrımcılık İzleme Platformu, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, 12 Haziran 2013 tarihinde <http://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2012/06/ESHID-EngelliRaporu2011.pdf> adresinden erişildi.
- Web Accessibility Initiative (WAI) (2013) 17 Temmuz 2013 2014 tarihinde <http://www.w3.org/> adresinden erişildi.
- Web Content Accessibility Guidelines 2.0 (WCAG) (2013) 17 Temmuz 2013 2014 tarihinde <http://www.w3.org/> adresinden erişildi.
- World Health Organization (WHO) (2012) Disabilities. World Health Organization. 11 Temmuz 2013 2014 tarihinde <http://www.who.int/en/> adresinden erişildi.

Ek

EK-1 WCAG Kılavuzu Bileşenleri

İlke 1: Algılanabilirlik (Perceivable)		
Yönerge 1.1 Metin Alternatifleri		
1.1.1	Metni Olmayan İçerik	A
Yönerge 1.2 Zaman Tabanlı Ortam		
1.2.1	Ses ve Görüntü*	A
1.2.2	Başlıklar*	A
1.2.3	Ses Tanımı veya Ortam Seçeneği*	A
1.2.4	Başlıklar**	AA
	Ses Tanımı*	AA
1.2.6	İşaret Dili*	AAA
1.2.7	Geliştirilmiş Ses Tanımı*	AAA
1.2.8	Ortam Seçeneği*	AAA
1.2.9	Ses**	AAA
Yönerge 1.3 Uyumluluk		
1.3.1	Bilgi ve Bağlantılar	A
1.3.2	Anlamalı Sıralama	A
1.3.3	Algısal Özellikler	A
Yönerge 1.4 Ayırt Edilebilirlik		
1.4.1	Renklerin Kullanımı	A
1.4.2	Ses Kontrolü	A
1.4.3	Karşıtlık (Contrast) (En Düşük)	AA
1.4.4	Metni Yeniden Boyutlandırma	AA
1.4.5	Metin Resimleri	AA
1.4.6	Karşıtlık (Artırılmış)	AAA
1.4.7	Düşük Ses veya Sesin Olmaması (Arka Plan)	AAA
1.4.8	Görsel Sunum	AAA
1.4.9	Metin Resimleri (İstisnasız)	AAA

İlke 2 Kullanılabilirlik (Operable)		
Yönerge 2.1 Klavye ile Erişim		
2.1.1	Klavye	A
2.1.2	Klavye Tuzağı Bulunmaması	A
2.1.3	Klavye (İstisnasız)	AAA
Yönerge 2.2 Yeterli Zaman		
2.2.1	Ayarlanabilir Zamanlama	A
2.2.2	Durdur,Duraklat, Gizle	A
2.2.3	Zamanlamasız	AAA
2.2.4	Kesintiler	AAA
2.2.5	Yeniden Kimlik Doğrulama	AAA
Yönerge 2.3 Nöbetler		
2.3.1	Üç Parlama veya Parlama Eşiği	A
2.3.2	Üç Parlama	AAA
Yönerge 2.4 Gezilebilir		
2.4.1	Parçaları Atlayabilmek	A
2.4.2	Sayfa Başlıkları	A
2.4.3	Odak Sırası	A
2.4.4	Bağlantı Amacı (İsmi)	A
2.4.5	Birden Fazla Yol	AA
2.4.6	Başlıklar veya Etiketler	AA
2.4.7	Görülebilir Odak	AA
2.4.8	Konum	AAA
2.4.9	Bağlantının Amacı	AAA
2.4.10	Bölüm Başlıkları	AAA

İlke 3 Anlaşılabilirlik (Understandable)		
Yönerge 3.1 Okunabilir		
3.1.1	Sayfa Dili	A
3.1.2	Parça Dili	AA
3.1.3	Sıra Dışı Kelimeler	AAA
3.1.4	Kısaltmalar	AAA
3.1.5	Okuma Seviyesi	AAA
3.1.6	Telaffuz	AAA
Yönerge 3.2 Öngörülebilir		
3.2.1	Odak Kazanıldığında	A
3.2.2	Girdi Alındığında	A
3.2.3	Tutarlı Gezinti	AA
3.2.4	Tutarlı Tanımlama	AA
3.2.5	İstek Üzerine Değişiklik	AAA

Yönerge 3.3 Girdi Yardımı		
3.3.1	Hata Tanımlama	A
3.3.2	Etiket ve Talimatlar	A
3.3.3	Hata Tavsiyeleri	AA
3.3.4	Hata Önleme (Hukuksal, Finansal, Veri)	AA
3.3.5	Yardım	AAA
3.3.6	Hata Önleme (Hepsi)	AAA
İlke 4 Sağlamlık (Robust)		
Yönerge 4.1 Uyumlu		
4.1.1	Çözümleme	A
4.1.2	İsim,Rol, Değer	A

* Önceden kaydedilmiş içerik ** Canlı içerik